

Odredište Asiz: hodočašća u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima

Na osnovi podataka iz oporuka (pohranjenih u Državnom arhivu u Mlecima), a slijedom načina spominjanja Asiza kao hodočasničkog središta, u prvome dijelu rada sažeto su izneseni opći podatci o hrvatskim iseljenicima u Mlecima koji u svojim oporučnim odredbama bilježe Asiz kao cilj hodočašćenja. U drugom dijelu rada središnji predmet istraživačkog zanimanja upravljen je na konkretne primjere koji se odnose na hodočašća u Asiz. U tom dijelu razmatranja posebna je pažnja poklonjena konkretnom imenovanju hodočasnika i njihovoj društvenoj strukturi, vrstama legata koji su namijenjeni za podmirenje troškova hodočašća, kao i razlozima (izrečenim najčešće uobičajenim formulama) koji su hrvatske oporučitelje ponukali na ovu vrstu oporučne odredbe. Na kraju, cilj ovoga rada jest i ukazati na Asiz kao na posebno važno hodočasničko stjecište Hrvata, kao i na jednu manje znanu i obrađenu sastavnicu iz prošlosti hrvatske zajednice u Mlecima.

Ključne riječi: Asiz, Mleci, Mletačka Republika, Hrvati, hrvatska povijest, kasni srednji vijek, rani novi vijek, migracije, hodočašća

Uvod

Hrvatska iseljenička zajednica u Mlecima stoljećima je, a posebice u doba mletačkoga gospodstva nad najvećim dijelom istočne jadranske obale, predstavljala jednu od najmnogobrojnijih i društvenim ugledom posebno istaknutih stranih etničkih skupina. Prisutni od najranijih stoljeća prekojadranskih veza i prožimanja, Hrvati nastanjeni u Mlecima bili su prepoznatljiva zajednica, istodobno i izrazito prilagodljiva i dobro uklopljena skupina koja je pridonosila multietničkom obilježju onovremenih Mletaka.¹

¹ O povijesti hrvatske zajednice u Mlecima napisala sam u proteklih petnaestak godina više monografskih djela i članaka. Usp. neka djela: Lovorka Čoralić, *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske*

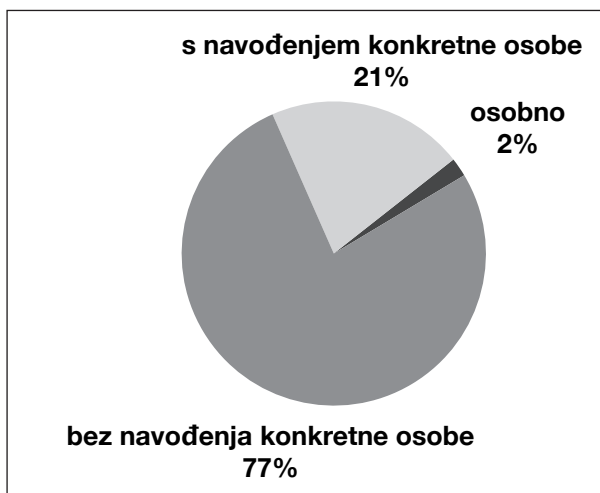
Jedna od sastavnica koja nedvojbeno potvrđuje uključenost Hrvata u novu sredinu zasigurno se odnosi na njihov vjerski život i iskazivanje pobožnosti. Tragom oporuka, ali i drugih pisanih posvjedočenja o prisutnosti i djelovanju naših iseljenika u Mlecima, saznajemo za brojne oblike njihove povezanosti s mletačkim crkvenim ustanovama (crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima) i duhovnim osobama. Prenoseći iz domovine svoje običaje i vjerske navike, našijenci su u gradu, koji se po temeljnim vjerskim sastavnicama nije razlikovao od njihovih matičnih sredina, činili sastavni dio većinske katoličke populacije. Hodočašća, kao jedan od izrazito snažnih i sveprisutnih oblika iskazivanja pobožnosti, pri tome su predstavljala onu komponentu koja naše iseljenike nije razlikovala od drugih žitelja Mletaka (ili bilo kojeg drugog grada katoličke Europe) ili žitelja iz njihova zavičaja.

O hrvatskim hodočašćima u kojima su polazne točke bili gradovi i krajevi duž istočne obale Jadrana, a ciljana, odnosno završna odredišta talijanska ili druga hodočasnička središta, u hrvatskoj je historiografiji proteklih godina napisan solidan broj studija i članaka.² Središnja tema ovoga rada također se odnosi na hrvatska hodočašća, ali su u fokus istraživanja postavljeni hrvatski iseljenici nastanjeni u Mlecima te njihove oporučne odredbe koje se odnose na hodočasnička putovanja u glasovito franjevačko stjecište Asiz (Assisi).³ Jednako tako mogla sam u središte znanstveno-

zajednice u Mlecima, Zagreb 2001; L. Čoralić, *Šibenčani u Mlecima*, Šibenik 2003; L. Čoralić, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb 2003; L. Čoralić, *Barani u Mlecima: povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*, Zagreb 2006 (u navedenim djelima v. i opsežniji popis literature koja se odnosi na hrvatska prekojadranska iseljavanja u Mletke).

- 2 Usp. Josip Kolanović, Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku, *Croatica Christiana periodica* (dalje: CCP), god. VI, br. 9, Zagreb 1982, 13-36; Nikola Mate Roščić, Hrvatska hodočašćenja u Loreto, CCP, god. VII, br. 11, Zagreb 1983, 88-96; Zoran Ladić, Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća, CCP, god. XVII, br. 32, Zagreb 1993, 17-31; Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: srednji vijek*, Zagreb 1993, 353-363; Branka Purgarić-Kužić, Hrvatska srednjovjekovna hodočašća, *Historijski zbornik*, sv. 48, Zagreb 1995, 205-211; Z. Ladić, Some remarks on Medieval Croatian Pilgrimages, CCP, god. XXI, br. 39, Zagreb 1997, 19-24; Z. Ladić, O najstarijim hodočašćima iz Kotora, CCP, god. XXII, br. 41, Zagreb 1998, 117-122; Z. Ladić, Oporuka zadarskog patricija Kreše Varikaše – prilog proučavanju duhovnog života u Zadru u drugoj polovici 14. stoljeća, *Raspriave iz hrvatske kulturne prošlosti*, sv. 1, Zagreb 1998, 37-49; Petar Runje, Hrvatski franjevci trećoreci hodočasnici u srednjem vijeku, *Riječki teološki časopis*, god. VII, br. 2, Rijeka 1999, 301-306; *Povijest Hrvata*, sv. I. (srednji vijek), ur. F. Šanjek, Zagreb 2003, 439-446; Z. Ladić, Na putu *ad sanctos*: hrvatska hodočašća u prošlosti, *Hrvatska revija*, god. IV, br. 4, Zagreb 2004, 78-86; Z. Ladić, Ponukani pobožnošću i znatiželjom: O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasnicima, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. XVI, br. 4, Zagreb 2006, 262-271.
- 3 O povijesti Asiza, posebice kao hodočasničkog stjecišta, usp. Joseph Beavington Atkinson, *The Church of St. Francis, Assisi*, London 1876; Giuseppe Fratini, *Storia della basilica e del convento di S. Francesco in Assisi*, Prato 1882; Vittorino Facchinetti, *Assisi nell'Umbria*, Milano 1926; Emma Zocca, *Assisi*, Roma 1936; Giotto, *Simone Martini, Pietro Lorenzetti ad Assisi* (a cura di Carla Guglielmi), Milano 1959; Ferdinando Bologna, *Gli affreschi di Simone Martini ad Assisi*, Milano – Ginevra 1965; *Putovima Italije: Vodič* (priredio Franjo Jurčević), Zagreb 1975, 27-29; *Giotto ad Assisi* (testo introduttivo di Geno Pampaloni), Novara 1981; Silvestro Nessi, *La Basilica di S.*

istraživačkog razmatranja postaviti i hodočašća hrvatskih iseljenika u Rim, Loreto, Bari ili neka druga talijanska odredišta, ali će ona – ponajprije radi opsega građe – biti predmetom nekih zasebnih istraživačkih radova. Hrvatska hodočašća iz Mletaka u Asiz stoga su sastavni dio proučavanja vjerskog i društvenog svakodnevlja Hrvata u Mlecima, ali i konkretan prinos poznavanju komunikacija i prožimanja dviju susjednih jadranskih obala. Temeljni izvor uporabljen u ovom radu oporuke su hrvatskih iseljenika u Mlecima, pohranjene u tamošnjem Državnom arhivu (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV; Notarile testamenti, dalje: NT) ili (u prijepisu) u arhivu hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna (Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone, dalje: ASD). U radu je raščlanjeno više od tisuću takvih oporuka, a za ovo istraživanje izdvojeni su oni dokumenti u kojima se izrijekom bilježi hodočašće u Asiz. Takvih je oporuka ukupno 96, od kojih se dvije (2,08%) odnose na hrvatske iseljenike koji oporuku pišu ponukani osobnim putovanjem, odnosno hodočašćem u Asiz; 20 je oporuka u kojima se izrijekom navode jedna ili više osoba koje će – kao zamjenski hodočasnici – u oporučiteljevo ime putovati u grad Svetoga Franje (21%), dok se najveći broj oporuka (74 oporuke, odnosno 77%) odnosi na oporučne legatate u kojima se – bez točnog i preciznog navođenja imena hodočasnika – izvršiteljima oporuke i nasljednicima ostavlja u obvezu slanje jedne ili više osoba na hodočašće u Asiz (v. Prilog 1).

Prilog 1: Razdioba oporuka prema načinu spominjanja hodočašća u Asiz

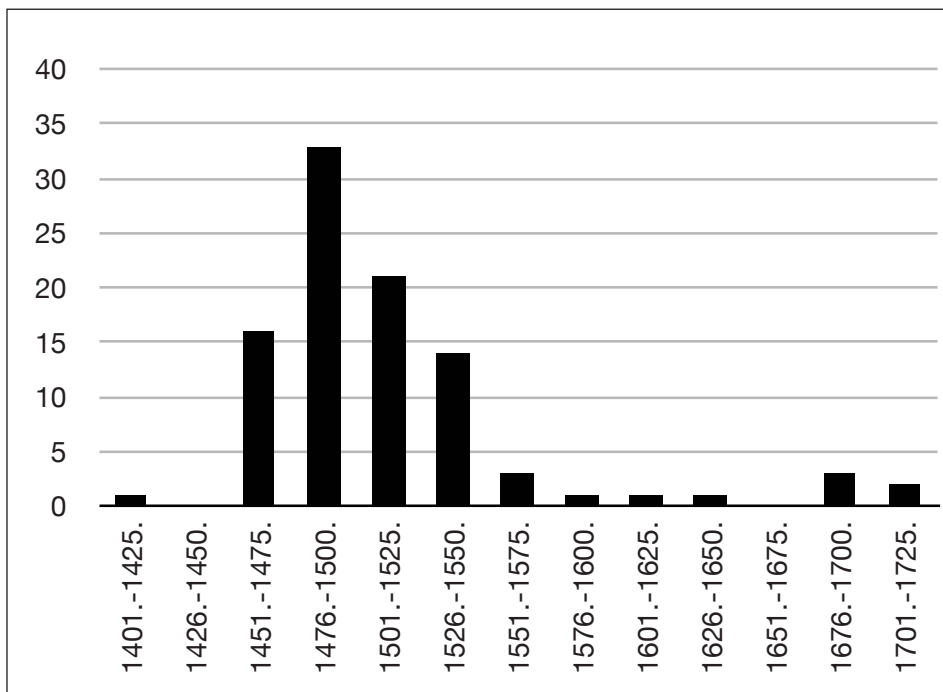
Francesco in Assisi e la sua documentazione storica, Assisi 1982; Giuseppe Rocchi, *La Basilica di San Francesco ad Assisi*, Firenze 1982; Elvio Lunghi, *The Basilica of Saint Francis at Assisi. The frescoes by Giotto, his precursors and followers*, London 1996; Angiola Maria Romanini, *Assisi: gli affreschi della Basilica di San Francesco*, Milano 1997; *La Basilica di San Francesco ad Assisi* (a cura di Giorgio Bonsanti), Modena 2002; *Cavallini – Giotto, Roma – Assisi: proposte e aggiornamenti*, Atti del convegno, Roma, 10-11 ottobre 2001. (a cura di Teresa Calvano), Roma 2002; Gualtierio Bellucci, *Assisi: Heart of the World*, Assisi 2005.

Na osnovi podataka iz oporuka, a slijedom načina spominjanja Asiza kao hodočasničkog središta, u radu ću u prvom dijelu zbirno iznijeti opće podatke o hrvatskim iseljenicima koji oporučnim odredbama bilježe Asiz kao cilj hodočašćenja (društvena i profesionalna struktura te skupine iseljenika, vremenski raspon i intenzitet spominjanja hodočašća u Asiz, podatci o istaknutijim hrvatskim iseljenicima-oporučiteljima koji bilježe hodočašća u Asiz i drugo). U drugom dijelu rada središnji predmet istraživačkog zanimanja upravljen je na konkretne primjere (oporuke) koji se odnose na hodočašća u Asiz. U tom dijelu razmatranja posebna pažnja poklonit će se konkretnom imenovanju hodočasnika i njihovoj društvenoj strukturi, vrstama legata koji su namijenjeni za podmirenje troškova hodočašća, kao i razlozima (izrečenim najčešće tipiziranim formulama) koji su hrvatske oporučitelje ponukali na tu vrstu oporučne odredbe. Na kraju, cilj ovoga rada jest i ukazati na Asiz kao na posebno važno hodočasničko stjecište Hrvata, kao i na jednu manje znanu i obrađenu sastavnicu iz prošlosti hrvatske zajednice u Mlecima.

Opći podatci o hrvatskim iseljenicima u Mlecima koji u svojim oporukama spominju hodočašće u Asiz

Gotovo stotinjak oporuka hrvatskih iseljenika nastanjenih u Mlecima, a u kojima se izrijekom bilježi hodočašće u Asiz, možemo datirati od dvadesetih godina 15. stoljeća do prve četvrtine 18. stoljeća (v. Prilog 2). Vremenski okvir unutar kojega su najučestalije zabilježeni podatci o hrvatskim hodočašćima u Asiz u cijelosti se poklapa s općim pokazateljima hrvatskih prekojadranskih iseljavanja u Mletke.⁴ Naime, ove su oporuke učestalo zabilježene od sredine 15. stoljeća, a svoju najveću brojnost dostižu u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća te u prvoj četvrtini 16. stoljeća. Oporuke s odredbama o hodočasničkim putovanjima iz Mletaka u Asiz česte su i u razdoblju 1525-1550, da bi u sljedećim vremenskim odsječcima, odnosno u doba kada postupno nastupa opće opadanje hrvatskih migracija na zapadnu obalu Jadrana, učestalost spominjanja toga oblika pobožnosti naših iseljenika znatno opala. Slične pokazatelje dobivamo i ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da su oporuke uglavnom pisane u starijoj životnoj dobi iseljenika te da se vrijeme njihova useljavanja u Mletke može pomaknuti za dvadeset do trideset godina unazad. U tom slučaju, a jednako je tako i sa zbirnim pokazateljima hrvatskih useljavanja u grad na lagunama, doba najsnažnijeg useljavanja ove skupine našijenaca možemo smjestiti u razdoblje od oko 1425. do 1450. godine. Takvi podatci, očekivani s obzirom na brojnost naših oporučitelja koji u iskazima svoje posljednje volje bilježe hodočašće u Asiz, zorno posvjedočuju kako su oni sastavni dio hrvatske prekojadranske dijaspore u vremenu dugog trajanja od 15. stoljeća do konca ranog novog vijeka.

4 L. Čoralić, *U gradu Svetoga Marka*, 441.

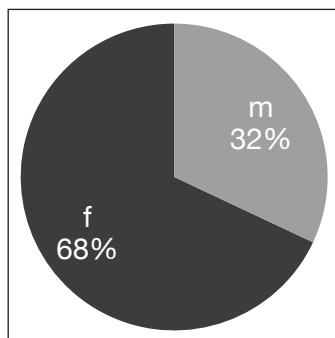
Prilog 2: Vremenski okvir nastanka oporuka

Zanimljivo je osvrnuti se na spolnu strukturu hrvatskih iseljenika koji u oporukama iskazuju želju za hodočašćem u Asiz (v. Prilog 3). Vidno prednjače žene (68% naspram 32% oporuka muškoga dijela iseljeničtva). Ovdje, međutim, treba napomenuti da su u obzir uključene i ženske osobe za koje nam podrijetlo nije uvijek sasvim razvidno, a koje su udane za hrvatske iseljenike. Ipak, kako je broj »sunarodnjačkih« brakova bio vrlo velik, možemo s prilično velikom sigurnošću pretpostaviti kako je većina ovih oporučiteljica hrvatskoga podrijetla.⁵

Želju da se »za spas duše« hodočasti u Asiz iskazivali su hrvatski iseljenici s gotovo cjelokupnog onodobnog hrvatskog etničkog prostora (v. Prilog 4). Prednjače iseljenici iz Dalmacije (41%), a tek nešto manji postotak otpada na našijence zavičajem s područja Mletačke Albanije (35%). Ovi se podatci, kao i u prethodnim statističkim raščlambama, uglavnom poklapaju s općom zavičajnom strukturom hrvatskih

5 Navedimo, kao primjer, nekoliko brakova koje su međusobno sklapali naši iseljenici. Tako je Magdalena s Brača supruga Antuna Bračanina (ASV, NT, b. 911, br. 492, 19. XI. 1451), Trogiranka Margareta udana je za Splitsanina Tomu (NT, b. 911, br. 484, 31. VIII. 1457), Blanka iz Bara za Dubrovčanina Stjepana (NT, b. 656, br. 18, 7. VIII. 1463), Stana Radova iz Kotora supruga je bivšeg sugrađanina Nikole (NT, b. 1078, br. 115, 11. XI. 1515), a Ana iz područja Paštrovića bilježi se kao udovica Kotoranina Novela (NT, b. 43, br. 25, 21. XII. 1535).

iseljenika u Mlecima.⁶ Kada je riječ o užoj zavičajnoj pripadnosti ove skupine hrvatskih oporučitelja, unutar dalmatinskog područja prednjače iseljenici iz glavnog grada pokrajine Zadra, nešto se učestalije bilježe i Trogirani, Splitsani i Šibenčani, dok su ostali dalmatinski gradovi i krajevi zastupljeni samo u pokojem pojedinačnom primjeru (iseljenici s otoka Šolte, Brača, Hvara, Korčule i Visa; iz Klisa i Nina te s kvarnerskih otoka Krka i Cresa). Nesrazmjer spominjanja zavičajnih područja Hrvata koji iskazuju želju za hodočašćem u Asiz mnogo je izrazitiji u primjeru krajeva i gradova u Mletačkoj Albaniji. Izrazito dominiraju Kotorani i Barani, ponekim primjerom bilježe se i iseljenici s područja Paštovića, dok su u pojedinačnom primjeru zabilježeni oporučitelji iz grada Budve te s područja Mrkojevića (između Bara i Ulcinja).

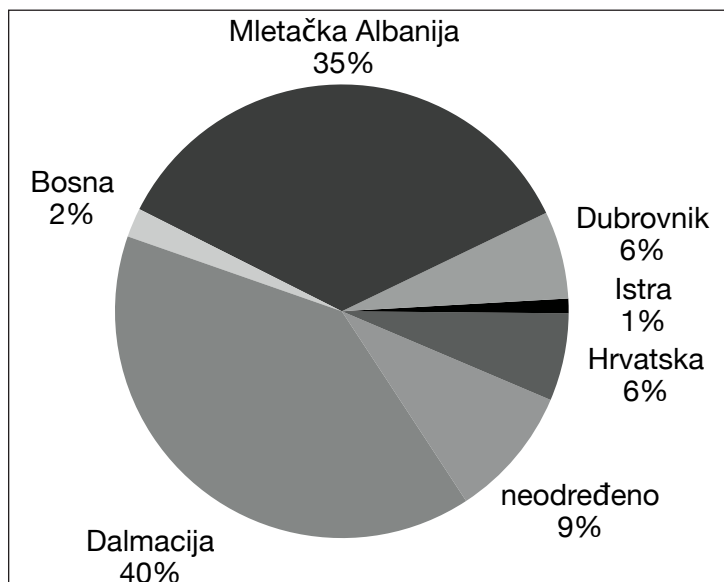
Prilog 3: Spolna struktura hrvatskih iseljenika koji u svojim oporukama iskazuju želju za hodočašćenjem u Asiz

Kada je riječ o drugim hrvatskim područjima, u ovu skupinu hrvatskih iseljenika ubrajaju se i oporučitelji zavičajem s područja Dubrovačke Republike (iz Dubrovnika i Stona, ukupno 6%), Kraljevine Hrvatske (isključivo iz grada Senja, 6%), iz Bosne (2%), iz Istre (Poreč, 1%), a nekoliko je iseljenika-oporučitelja označeno neodređenom oznakom Schiavone ili Dalmata, odnosno navođenjem prezimena koje nedvojbeno upućuje na njihovo slavensko (hrvatsko) podrijetlo. Na tu, posljednju skupinu iseljenika, otpada 9%.

Većina oporuka nastala je u vremenu kada bilježenje prezimena još nije postalo učestalo. Stoga je najveći broj hrvatskih iseljenika označen samo osobnim i očevim imenom, dok se kod ženskog dijela iseljeničtva bilježi i ime supruga. Od malobrojnih primjera bilježenja prezimena izdvajamo po jedno šibensko (Raduča – *Raduchia*), bračko (Petanović), cresko (Pasopić – *Pasopich*), kotorsko (Tartaro), paštrowsko (Doborza), barsko (Grando) i dubrovačko (Camuffo, Camupho). Primjetno je, nadalje, da većina ovih iseljenika nije pripadala plemićkom sloju, već je uglavnom riječ o osobama građanskog (pučkog) podrijetla, odnosno pripadnicima srednjestojećeg društvenog sloja. Iznimku predstavljaju, primjerice, neki naši iseljenici zavičajem s

6 L. Čoralić, *U gradu Svetoga Marka*, 443.

područja Mletačke Albanije, u izvorima označeni naslovom *ser*: Juraj Damjanov iz Bara, Stjepan Petrov Doborza iz Paštrovića te Jelena (Lena), kći Dimitrija Kotornina.⁷

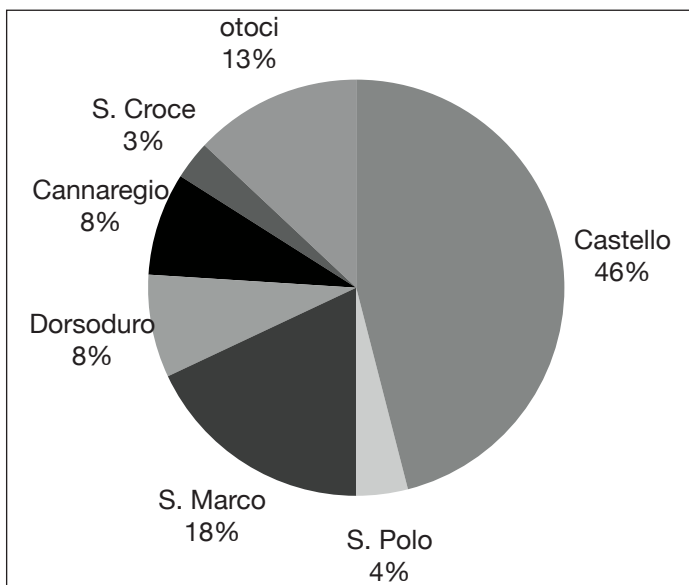
Prilog 4: Podrijetlo hrvatskih iseljenika koji u svojim oporukama iskazuju želju za hodočašćenjem u Asiz

Hrvatski iseljenici najčešće su u gradu na lagunama obitali u istočnom gradskom predjelu Castello, višestoljetnoj najfrekventnijoj zoni useljavanja stranih etničkih skupina. U predjelu se nalazi mletački arsenal – nekoć najveći vojno-pomorski kompleks na Sredozemlju i mjesto zapošljavanja tisuća naših iseljenika. Ondje je, u srcu predjela, smještena bratovština Sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni*), središnja ustanova za okupljanje i očuvanje nacionalne i domovinske svijesti naših iseljenika. U Castellu su, također, brojni toponomastički biljezi (nazivi obale, ulica, prolaza) i danas trajno posvjedočenje višestoljetne intenzivne prisutnosti hrvatskih iseljenika (*Riva degli Schiavoni, Corte Piero di Lesina, Corte Solta, Corte Sabioncella, Calle Schiavona*).⁸ Castello je, kao središnje mjesto hrvatskih useljavanja, najčešće zastupljen i u statističkoj raščlambi mjesta obitavanja i djelovanja (v. Prilog 5) hrvatskih iseljenika koji oporučno spominju hodočašće u Asiz (47%), a brojem primjera prednjače središnja i najveća župa S. Pietro di Castello te župe S. Severo, S. Martino i S. Giovanni Nuovo. Druge župe unutar Castella bilježe se manje učestalo, najče-

7 ASV, NT, b. 43, br. 155, 16. VI. 1523; NT, b. 968, br. 444, 23. III. 1524; NT, b. 44, br. 226, 18. X. 1528. Usp. L. Čoralić, *Barani u Mlecima*, 108.

8 L. Čoralić, *U gradu Svetoga Marka*, 107-111, 453-454; L. Čoralić, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, 211-226.

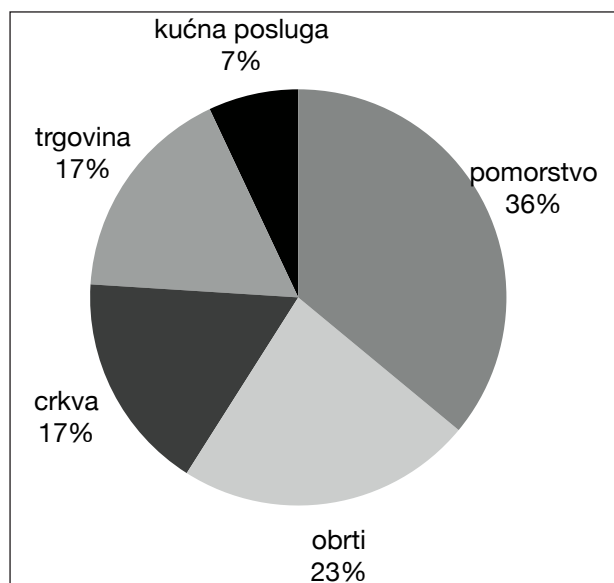
šće u pojedinačnim primjerima (župe S. Antonio, S. Biagio, S. Giustina, S. Maria Formosa, S. Laurentio, S. Provolo, S. Trinità i S. Zaccaria). Značajan postotak ove skupine naših iseljenika obitava u središnjem gradskom predjelu S. Marco (18%), a brojem primjera izrazitije se ne izdvaja niti jedna tamošnja župa (izrijeckom se spominju župe S. Angelo, S. Bartolomeo, S. Geminiano, S. Giuliano, S. Luca, S. Maurizio, S. Moisè, S. Salvatore, S. Stefano i S. Vitale). Zanimljiv je i zapažen postotni udio smještaja Hrvata na području mletačkog otočja (13%), a brojem primjera prednjače hrvatski oporučitelji nastanjeni na otoku Chioggia (uz koju se bilježi, ali u manjem broju primjera, i otok Giudecca). Kada je riječ o drugim dijelovima grada na lagunama, hrvatski oporučitelji koji su predmet ovoga istraživanja bilježe se (redovito s manje od 10%) u predjelima Dorsoduro (8%; u župama S. Agnesa, S. Barnaba, S. Margareta i S. Pantaleon), Cannaregio (8%; u župama SS. Apostoli, S. Cancian, S. Felice, S. Marcilian i S. Sofia), S. Croce (3%; u župama S. Cassian i S. Simon Profetta) te S. Polo (3%; u župama S. Apollinar, S. Polo i S. Ubaldo). Prethodno navedeni podatci također su sukladni općim pokazateljima hrvatske dijaspe u Mlecima i dodatno su i vrlo uvjerljivo posvjedočenje njihove kompaktnosti kao prepoznatljive etničke skupine u multietničkom gradu na lagunama.

Prilog 5: Mjesta stanovanja hrvatskih iseljenika koji u svojim oporukama iskazuju želju za hodočašćenjem u Asiz

Zanimanja hrvatskih iseljenika u čijim oporukama bilježimo legatate upravljene za hodočašće u Asiz nisu često iskazana, a razlog tome je prethodno navedena činjenica da se uglavnom radi o ženskom dijelu iseljeničtva koje je – osim u poslovima kućne posluge – rijetko participiralo u nekoj od uobičajenih profesija. Međutim, i podatci

kojima raspoložemo pokazuju nam da je ova skupina iseljenika, kada je riječ o profesionalnom djelovanju, pretežito podudarajuća s hrvatskom zajednicom u cjelini (v. Prilog 6). Bilježimo ih stoga ponajprije kao pomorce (uglavnom obične mornare, barkariole ili brodare koji manjim plovilima djeluju unutar Mletaka ili njegova bližeg otočja te – u jednom primjeru – kao zapovjednika galije) te na njih otpada 36%. Značajan postotni udio imaju i hrvatski obrtnici (23%; svjećari, bojadisari, graditelji brodova, tesari, kožari), dočim su s jednakim postotnim udjelom zastupljene duhovne osobe (17%; svećenici, kapelani, trećoretkinje) i trgovci i poduzetnici (17%), zasigurno gospodarski najistaknutija profesionalna skupina toga dijela našeg iseljenništva. Na kraju, s nekoliko pojedinačnih primjera (7%) bilježimo i hrvatske iseljenice – služavke (*massera*, *serva*) u kućama mletačkih plemića i građana.

Prilog 6: Zanimanja hrvatskih iseljenika koji u svojim oporukama iskazuju želju za hodočašćenjem u Asiz

Hrvatski oporučitelji koje njihovi oporučni spisi dovode u vezu s franjevačkim svetištem u Asizu pretežno su osobe srednjih imovnih mogućnosti (prema podatcima iz oporuka, raspoložu s imovinom u vrijednosti od oko 50 do 100 dukata). Njihovo gospodarsko poslovanje najčešće nije osobito razvijeno, mjestom rada i boravka poglavito su vezani uz Mletke (sitni trgovci, obrtnici), a takvom je društvenom sloju pripadao i najveći broj hrvatskih prekojadranskih iseljenika. Također, među ovom skupinom iseljenika bilježimo i siromašnije građane (pučane), najčešće uposlene u pomorstvu (mornari), čija je imovina bila više nego skromna te je izdvajanje dodatnih sredstava za hodočašće često i jedan od najskupljih legata koji bilježe u svojim oporučnim iskazima.

Moguće je, međutim, primijetiti i naglasiti da se među ovom skupinom hrvatskih iseljenika opaža i solidan broj uspješnih poduzetnika (ponajprije trgovaca), koji su u vrijeme svoga djelovanja bili elitniji dio iseljeničtva. Njihove su oporuke prava riznica podataka o hrvatskoj dijaspori u Mlecima, o njihovoj međusobnoj povezanosti i upućenosti, o uključenosti u hrvatsku bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna, ali i njihovom društvenom ugledu u mletačkoj sredini. Nadalje, osim legata koji se odnose na hodočašće u Asiz (često i u druga talijanska svetišta), u oporukama toga, elitnijeg dijela iseljeničtva bilježimo i spomen te obdarivanje brojnih mletačkih crkvenih ustanova i duhovnih osoba. Takav nam podatak potvrđuje snažnu uključenost hrvatskih iseljenika u novu životnu sredinu, kao i iznimno važno mjesto Crkve u njihovu svakodnevlju. Među elitniji dio hrvatskih iseljenika, o čijim će legatima i načinu bilježenja hodočašća u Asiz kasnije biti riječi kroz navođenje konkretnih primjera, ubrajaju se, navedimo ovdje samo neke, trogirski bojadaris (tintor) Mihovil (raspolaze s više stotina dukata kapitala, bilježi razvijeno novčarsko poslovanje, spominje brojne oporučne ostavštine);⁹ Baranin Ivan Grando (raspolaze s više stotina dukata pohranjenih u mletačkoj državnoj zalagaonici, u oporuci spominje brojne legate članovima obitelji i mletačkim crkvama);¹⁰ iznimno bogati kotorski iseljenik Stjepan Tartaro (vlasnik zemljišnih posjeda u zavičaju i duž mletačke terraferme, predstojnik hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna 1508. godine);¹¹ Luka iz Šolte, odvjetak poduzetničke dalmatinske obitelji po kojoj se i danas naziva manja ulica (nekoć trg) u predjelu Castello (*Corte Solta*);¹² posjednik na mletačkoj terrafermi i trgovački poduzetnik Ivan Višanin (predstojnik hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna 1541, 1544, 1549. i 1551: jedan od najimućnijih Hrvata u Mlecima sredinom 16. stoljeća);¹³ Pavao iz Bosne, trgovac kožama i mecena franjevačkih samostana u Olovu i Kreševu;¹⁴ ugledni chioggianski graditelj brodova dubrovačkog podrijetla Antun Camupho¹⁵ i drugi.

9 ASV, NT, b. 508, br. 169, 28. VII. 1486.

10 ASV, NT, b. 202, br. 175, 15. IX. 1508. Usp. L. Čoralić, *Barani u Mlecima*, 75, 88, 105, 107, 110, 113, 177, 190-191.

11 ASV, NT, b. 742, br. 58, 18. VII. 1513; NT, b. 1200, br. 150, 5. XI. 1514. Usp. L. Čoralić, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, 245-247; L. Čoralić, Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću, *Radovi HAZU u Zadru*, sv. 46, Zagreb – Zadar 2004, 235-251.

12 ASV, NT, b. 577, br. 214, 9. XI. 1536. Usp. L. Čoralić, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, 218-220.

13 ASV, NT, b. 209, br. 283, 11. IV. 1549. Prijepis iste oporuke u: ASD, Cattastico: Testamenti, str. 96'-99'. Usp. L. Čoralić, *U gradu Svetoga Marka*, 147; L. Čoralić, Višanin Ivan Petrov – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 19, Split 2003, 105-125.

14 ASV, NT, b. 962, br. 378, 24. III. 1584. Usp. L. Čoralić, Pavao Grgurov iz Kreševa – jedan istaknuti hrvatski trgovac u Mlecima u XVI. stoljeću, *Spomenica Filipa Potrebeice*, ur. Mirjana Matijević Sokol, Zagreb 2004, 133-140.

15 ASV, NT, b. 1352, reg. III, 11. XII. 1528. Podrobnije o obitelji Camupho v. L. Čoralić, Spomen Dubrovčana u Chioggi (XV.-XVI. st.), *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. XXXV, Dubrovnik 1997, 11-18.

U ovom završnom pregledu općih napomena o društvenim obilježjima i gospodarskim mogućnostima hrvatskih iseljenika koji iskazuju oporučnu želju za hodočašćenjem u Asiz potrebno je, na kraju, još jednom naglasiti kako je riječ o skupini naših iseljenika koji djeluju u doba najsnažnijih prekojadranskih iseljavanja te koji su – razvidno je iz njihovih oporučnih spisa – činili iznimno važan dio hrvatske dijaspore u Mlecima. Važan dio njihova svakodnevlja činili su i međusobna komunikacija i raznoliki oblici upućenosti, a to je posebno rječito potvrđeno njihovim udjelom u hrvatskoj nacionalnoj bratimskoj udruzi Sv. Jurja i Tripuna. Sve je to pridonosilo prepoznatljivosti, priznatosti i ugledu hrvatske zajednice u prijestolnici Privrede Republike.

Hodočašće u Asiz u oporukama hrvatskih iseljenika: raščlamba konkretnih primjera

U uvodnom dijelu ovoga rada kazano je kako će se središnji predmet istraživanja odnositi na način spominjanja Asiza, kao ciljanog hodočasničkog odredišta, u oporukama hrvatskih iseljenika. Također je naglašeno i predstavljeno kroz grafički prikaz (Prilog 1) kako se zabilježba Asiza javlja na tri načina: a) kroz navode o osobnom hodočašću oporučitelja; b) imenovanjem konkretne osobe za zamjenskog hodočasnika, te c) neodređenim iskazivanjem želje da se nakon oporučiteljeve smrti odrede zamjenski hodočasnici u Asiz. Sva tri navedena oblika bilježenja Asiza razmotrit ćemo u sljedećim cjelinama ovog rada.

Opsegom je daleko najmanji (samo dva primjera) broj oporuka u kojima je oporučitelj ujedno i hodočasnik koji poduzima putovanje u Asiz te je upravo tim povodom i nastao oporučni spis. U prvom primjeru riječ je o oporuci Baranina Marka, svećenika u mletačkoj crkvi S. Antonio u predjelu Castello, koji oporuku sastavlja potaknut osobnim odlaskom na hodočašće u Asiz. Oporuku je sastavio tamošnji bilježnik Antonio de Medici, ujedno i pleban crkve S. Antonio. Sadržaj te oporuke vrlo je sažet, kazuje nam tek pokoji podatak o nekim članovima Markove rodbine (nećakinja, članovi šire obitelji) te nam je iz njezinih navoda teško utvrditi ostale sastavnice koje se odnose na društveno i vjersko svakodnevlje toga barskog iseljenika, obnašatelja crkvene službe u predjelu najčešćeg hrvatskog useljavanja.¹⁶

Podacima nije mnogo sadržajnija niti oporuka splitske iseljenice Katarine pokojnoga Jakova, trećoretkinje nastanjene u župi S. Pietro di Castello. Oporuka je napisana uoči Katarininog odlaska *a Roma et a Asisi*, a iz razloga jer se »na tome putovanju može dogoditi nešto loše i nepredviđeno«. Iz oporučnih navoda saznajemo tek podatak o Katarininj sjestri Jeleni (*Lena*), ujedno i jedinjoj izvršiteljici oporučnih legata

16 ASV, NT, b. 651, br. 101, 21. VII. 1483. Usp. L. Čoralić, *Barani u Mlecima*, 63-64.

i glavnoj nasljednici skromne imovine splitske trećoretkinje, kao i o njezinom bratu Antunu kojemu se namjenjuje tek poneki predmet iz pokretnoga dijela imetka.¹⁷

Postotni udio oporuka hrvatskih iseljenika u kojima se izrijeком navodi ime zamjenskog hodočasnika u Asiz iznosi 21% od ukupnog broja oporuka koje se razmatraju u ovom radu. Raspon nastanka te skupine oporuka je od 1453. do 1689, a zanimljivo je da ovdje nije prisutna toliko izrazita prevaga oporuka ženskoga dijela iseljeničtva, kao što je to slučaj kada zbirno promatramo sve vrste oporučnih spisa relevantne za ovu problematiku (u ovim primjerima omjer je 11 »ženskih« naspram 9 »muških« oporuka). Kada je riječ o općim podacima za ovu skupinu iseljenika, oporučni podatci kazuju da je riječ o našijencima iz raznih dijelova onodobnog hrvatskog etničkog područja, a koji u gradu na lagunama žive u gotovo svim gradskim predjelima (s prevagom obitavanja u župama predjela Castello).

Oporučni navodi u kojima su sadržani podatci o hodočasničkom putovanju u Asiz sadrže i uobičajene formulacije kojima se pojašnjava razlog za taj legat. Najčešće je izrečen jednostavnom i tipiziranom formulacijom *pro anima mea* ili *ad indulgentiam pro anima mea*,¹⁸ dočim se rjeđe kao motivi navođenja hodočašća bilježe formulacije *a trovar il perdon d'Assisi*.¹⁹ U oporuci Katarine, udovice Antuna iz Korčule, izričaj *pro anima mea* dopunjava se i navodom *alle visitationi della giesia de S. Francesco de Assiso*,²⁰ a u oporuci već spominjanog dubrovačkog brodograditeljskog majstora nastanjenog na otoku Chioggia, Antuna Camupha, hodočašće u Asiz konkretizirano je (uz točno navođenje zamjenskih hodočasnika) objašnjenjem kako se ono ima izvršiti *pro salute anime mee et condam Nicolai patris mei et condam Vicentii filii mei naturalis in termino duorum annorum post mortem*.²¹

Asiz nije uvijek jedino hodočasničko odredište u oporučnim iskazima hrvatskih iseljenika. Naime, putovanje u Asiz vrlo je često povezano s odlaskom u Rim (najčešće) ili u neko drugo talijansko hodočasničko središte. Također, iskazujući želju da se u njihovo ime poduzme put u Vječni Grad ili u svetište Sv. Franje, hrvatski oporučitelji nerijetko spominju i hodočasnička mjesta u samim Mlecima (crkve S.

17 ASV, NT, b. 605, br. 9, 27. VII. 1558.

18 Magdalena moier Zorzi de Spalato: „ut vadat Asisum et Romam pro anima mea” (ASV, NT, b. 1136, br. 148, 13. VII. 1472); Iohannes de Ragusio marinarius: „pro eundo Romam et Asisum pro anima mea” (NT, b. 585, br. 89, 22. II. 1483); Luchina de Iadra: „ut vadat Romam et Assisum pro indulgentia” (NT, b. 508, br. 127, 9. IX. 1488); Stephanus Doborza de Pastrovich: »Item volo et ordino quod mittat Romam et Asisum ad indulgentiam pro anima mea« (NT, b. 968, br. 444, 23. III. 1524); Lena fia ser Demetrii de Cattaro relicta Stephani de Cattaro: «ut visitaret Asisi per indulgentia» (NT, b. 44, br. 226, 18. VIII. 1528).

19 Oporuka Ivane (Zanette) iz Paštrovića (ASV, NT, b. 991, br. 154, 5. IX. 1689).

20 ASV, NT, b. 577, br. 76, 7. II. 1539.

21 ASV, NT, b. 1352, reg. III, 11. XII. 1528. Usp. L. Čoralić, Spomen Dubrovčana u Chioggi, 15.

Croce, S. Pietro di Castello, S. Trinità i S. Laurentio), koja su radi lake dostupnosti česta odredišta u oporučnim spisima naših iseljenika. Statistički promatrano, na zamjenska hodočašća (u primjerima imenovanja konkretnih osoba koje se upućuju na hodočašće) kojima je isključivi cilj Asiz otpada 55% oporuka, dok se ostatak (45%) odnosi na hodočašća u kojima su (uz Asiz) odredišta Rim ili neka druga vjerska mjesta. Tako, primjerice, zamjensko hodočasničko putovanje koje uključuje i Asiz i Rim oporučnim legatom određuju Katarina iz Krka, Katarina – supruga Trogrinina Ivana, Luchina iz Zadra, trećoretkinja Katarina – udovica Luke iz Bosne, Luka iz Paštovića, prior mletačkog hospitalia S. Giovanni Battista Juraj Damjanov iz Bara, Stjepan Doborza iz Paštovića i dr.²² U oporuci dubrovačkog mornara Ivana bilježimo legat po kojemu su njegovi zamjenski hodočasnici dužni putovati u Rim i Asiz, glasovito Gospino svetište u Loretu te također u dane podjele oprosta pohoditi mletačku crkvu S. Croce.²³ Spomenuta mletačka crkva zabilježena je kao hodočasničko odredište za spas duše oporučiteljice i u iskazu posljednje želje Blanke, udovice Hvaranina Alegreta (u toj se oporuci Asiz bilježi samostalno, a ne u kombinaciji s hodočašćenjem u Rim),²⁴ dok se u oporuci Ivane, udovice senjskog paruna broda Jurja, uz Asiz bilježe i sva četiri mletačka hodočasnička odredišta (crkve S. Pietro di Castello, S. Croce, S. Laurentio i S. Trinità).²⁵

Vrste legata, njihov iznos, odnosno količina, sljedeće su, ne manje zanimljivo istraživačko pitanje koje se nameće pri ovoj raščlambi. Iako u manjem broju primjera iskazivanja oporučne želje za hodočašćenjem u Asiz (ili u Asiz i Rim) visina novčane naknade (ili druge vrste naknade) zamjenskom hodočasniku nije navedena, taj je podatak prisutan u pretežitom broju oporuka. Kada je riječ o hodočašćima koja su isključivo usmjerena u pravcu Asiza, novčani iznos koji oporučitelj legatom ostavlja svojem zamjenskom pohoditelju svetišta prilično varira (od 1 do 35 dukata), ali se iznos najčešće kreće od 5 do 12 dukata. Nešto je više podataka zabilježeno o novčanim iznosima koji pokrivaju hodočašća u Asiz i Rim. Iako i ovdje opažamo određena odstupanja, izrazito su česte odredbe u kojima se osobi koja za spas oporučiteljeve duše pohodi ta dva talijanska svetišta ostavlja iznos od 9 ili 10 do 12 dukata te se taj iznos može smatrati najustaljenijim kada je riječ o toj vrsti hodočasničkih odredišta. Osim novčanih iznosa, najčešće zabilježenih u oporukama naših iseljenika, u nekoliko primjera se naknada iskazuje i nešto drugačijim vrstama legata. Takav je primjer zabilježen u legatu bračkoga svećenika Ivana Petanovića (*alias Quintilio*), kapelana crkve S. Severo u Castellu, koji zamjenskom hodočasniku dariva *un paro linzuoli*

22 ASV, NT, b. 910, br. 155, 7. X. 1456; NT, b. 875, br. 192, 13. VIII. 1481; NT, b. 508, br. 127, 9. IX. 1488; NT, b. 378, br. 12, 23. I. 1493; NT, b. 377, br. 131, 19. IX. 1499; NT, b. 43, br. 155, 16. VI. 1523; NT, b. 968, br. 444, 23. III. 1524.

23 ASV, NT, b. 585, br. 89, 22. II. 1483.

24 ASV, NT, b. 958, br. 89, 8. XI. 1496. Usp. L. Čoralić, Hvarani u Mlecima (XV.-XVIII. stoljeće), *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, sv. 2, Zagreb 2002, 230.

25 ASV, NT, b. 125, br. 425, 23. II. 1527.

grossi et una schiavina rossa, un covertur vecchio de tella con bombaso fatto a Venezia, kao i u legatu Ivane Markove iz Paštrovića koja u istu svrhu namjenjuje prihode od najma jedne sobe u njezinoj kući u mletačkom predjelu Castello (župa S. Pietro di Castello, *in Corte detta delli Cavalli vicino alla porta di strada*).²⁶

Naposljetku, u sklopu razmatranja ove vrste oporuka koje se odnose na hodočašće u Asiz hrvatskih iseljenika nastanjenih u Mlecima, potrebno je nešto više kazati o tome tko su njihovi zamjenski putnici-hodočasnici. Manjim dijelom (30%) riječ je o članovima obitelji ili rodbine, odnosno o prijateljima i poznanicima naših oporučitelja, dok se najveći broj spomenutih imena (70%) odnosi na duhovne osobe s kojima su oporučitelji tijekom života i djelovanja u Mlecima uspostavili bliskije veze i u njih imali puno povjerenje da će taj oporučni legat savjesno izvršiti. S obzirom da su ovi navodi važni i za šire poznavanje društvenog i vjerskog svakodnevlja Hrvata u Mlecima, kao i za poznavanje međusobne komunikacije unutar pripadnika naše dijaspore, nešto podrobnije iznošenje konkretnih primjera zavrjeđuje istraživačku pozornost. Tako, primjerice, splitski iseljenik Juraj, stanovnik središnjeg predjela S. Marco (župa S. Salvatore), ostavlja znatnih 35 dukata sestri Uršuli, uz obvezu *ut debeat ire Asisum pro anima mea*.²⁷ Solidan iznos od 25 dukata za putovanje u Rim i Asiz dariva mletačkoj građanki Catarini Caratori zadarska iseljenica Luchina pokojnog Pelegrina,²⁸ dok su odjevni predmeti i posteljina legat kojima prethodno spomenuti brački svećenik Ivan Petanović dariva svoju zamjensku hodočasnica – služavku (*massara*) Liviju.²⁹ Podroban je i legat kojime graditelj brodova Antun Camupho imenuje svoje zamjenske hodočasnike. Određujući, kako je prije navedeno, da se u roku dvije godine nakon njegove smrti upute hodočasnici u Asiz kako bi ondje izmolili oprost za duše njegova oca Nikole i pokojnog nezakonitog sina Vicka, dubrovački majstor iskazuje želju da tijekom prve godine hodočasti brijač Francesco, a u drugoj brijač Marco Antonio Gamba-ro, obojica stanovnici otoka Chioggia.³⁰

Vrijedni su podrobnijeg spomena i legati u kojima se na hodočašće imenuju duhovne osobe. Tako, primjerice, paštrowski iseljenik Stjepan Doborza zamjenskim hodočasnikom u Asiz i Rim imenuje Dionizija iz Zadra, redovnika mletačkog dominikanskog samostana SS. Giovanni e Paolo te mu u tu svrhu namjenjuje 10 dukata.³¹ Svećenik Nikola iz Dubrovnika, djelatan u uglednoj mletačkoj crkvi S. Moisè u predjelu S. Marco (poznatoj i po veličanstvenom nadgrobnom spomeniku budvanskom piscu i mletačkom kanoniku Krsti Ivanoviću), hodočasti u Asiz i Rim u ime krčke oporučiteljice Katarine (uz naknadu u iznosu od devet dukata), dočim je fra

26 ASV, NT, b. 928, br. 159, 28. VII. 1602; NT, b. 991, br. 154, 5. IX. 1689.

27 ASV, NT, b. 71, br. 74, 14. XII. 1475.

28 ASV, NT, b. 508, br. 127, 9. IX. 1488. Usp. L. Čoralić, Zadrani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 35, Zadar 1993, 90.

29 ASV, NT, b. 928, br. 159, 28. VII. 1602.

30 ASV, NT, b. 1352, reg. III, 11. XII. 1528. Usp. L. Čoralić, Spomen Dubrovčana u Chioggi, 15.

31 ASV, NT, b. 968, br. 444, 23. III. 1524.

Franjo iz Dubrovnika određen na ista odredišta hodočašća u oporučnom spisu Luke Damjanovog iz Paštovića (naknada iznosi 10 dukata).³² Dominik, svećenik crkve S. Stefano u predjelu S. Marco, oporučnom je željom Margarete, supruge Splićanina Jurja, hodočasnik u Asiz i Rim (za 10 dukata nadoknade), a njemu se ujedno povjerava i služenje misa zadušnica (u crkvi S. Stefano) u spomen na pokojnicu i njezine pretke (ta naknada iznosi 3 dukata).³³ *Prete Jacobo de S. Martino* prima od trećoretkinje Katarine, udovice Luke iz Bosne, često spominjanu svotu od 10 dukata za hodočašće u Asiz i Rim, dočim je Martin, svećenik iste crkve S. Martino u predjelu Castello, osoba najvećega povjerenja Ivane, udovice Senjanina Jurja.³⁴ Firentinski svećenik Paolo, župnik u crkvi S. Polo u istoimenom mletačkom predjelu, izvršitelj je oporuke mornara Ivana iz Dubrovnika te se njemu – uz služenje misa zadušnica – povjerava i hodočasničko putovanje u Asiz i Rim (naknada je uobičajenih 10 dukata).³⁵

Naposljetku, u nekoliko se konkretnih primjera kao zamjenski hodočasnici imenuju žene, najčešće pripadnice laičkih trećih redova. Takav primjer bilježimo u oporučnom spisu Blanke, udovice hvarskog iseljenika Alegreta, koja s. Franceschini, trećoretkinji Sv. Franje u župi S. Severo (Castello) dariva 5 dukata za putovanje u Asiz, kao i u oporuci imućnog Baranina Jurja Damjanovog, koji obvezu hodočašćenja u Asiz *et ad stationes civitatis Romae* povjerava nećakinji Katarini, trećoretkinji nastanjenoj u Mlecima. Ukoliko, međutim, iz bilo kojeg razloga Katarina ne bude mogla obaviti putovanje, Baranin određuje da se ta obveza prenese *a una persona de bona fama cui dentur dicta elemosina de ducatis 11*.³⁶ Na kraju, u primjeru kotorske iseljenice Jelene Dimitrijeve, zamjenska je hodočasnica *Clara conversa S. Croce*, kojoj se u svrhu posjećivanja Asiza ostavlja tek 1 dukat.³⁷

Završna cjelina odnosi se na najveći broj oporuka koje se razmatraju u ovom radu. Riječ je o oporučnim legatima hrvatskih iseljenika u Mlecima u kojima se bilježi hodočašće u Asiz, ali u kojima nije izrijeком navedeno ime zamjenskog hodočasnika. Takvih je oporuka čak 77% te su one – i pored nedostatka konkretnih imena zamjenskih hodočasnika – vrlo dragocjeno vrelo za raščlambu ove problematike.

32 ASV, NT, b. 910, br. 155, 7. X. 1456; NT, b. 377, br. 131, 19. IX. 1499.

33 ASV, NT, b. 1136, br. 148, 13. VII. 1472.

34 ASV, NT, b. 378, br. 12, 23. I. 1493; NT, b. 125, br. 425, 23. II. 1527.

35 ASV, NT, b. 585, br. 89, 22. II. 1483.

36 ASV, NT, b. 958, br. 89, 8. XI. 1496; NT, b. 43, br. 155, 16. VI. 1523. Usp. L. Čoralić, *Barani u Mlecima*, 108.

37 ASV, NT, b. 44, br. 226, 18. X. 1528.

Razlozi upućivanja na hodočašće u Asiz (ili i u druga hodočasnička središta) također su iskazani uobičajenim formulama: *pro anima mea, per prender sante indulgentie, tuor le indulgentie, al perdon et visitatio* i sl.³⁸

Kao i u prethodnoj cjelini, i u ovoj vrsti oporučnih legata sadržani su navodi o točnim odredištima hodočasničkih putovanja. Raščlamba pokazuje da je omjer približno jednak te na hodočašća kojima je isključivi cilj Asiz otpada 47% od ukupno razmatranih oporuka, dok je bilježenje više hodočasničkih odredišta (uz Asiz se najčešće bilježe Rim, Loreto te tradicionalna hodočasnička odredišta u Mlecima) zastupljeno s 53%.³⁹

S obzirom na veliki broj oporučnih primjera, u cjelini u kojoj se zamjenski hodočasnici navode bez konkretnog navođenja njihova imena, moguće je iščitati i približan broj osoba koje oporučitelji u svoje ime žele poslati u Asiz. U najvećem broju primjera riječ je o samo jednom zamjenskom hodočasniku koji – vrlo često – istovremeno spaja putovanje u Asiz i Rim.⁴⁰ Ipak, u nekoliko primjera hrvatski iseljenici

- 38 Primjerice, Rada uxor Iohannis Grando de Sebenico: »mittere unam personam ad Assisum et Romam pro anima mea« (ASV, NT, b. 651, br. 144, 19. V. 1492); Stephanus Tartaro: »mandar a Roma e Assisi e Loreto per indulgentie« (NT, b. 742, br. 58, 18. VII. 1513); Catarina uxor Lazari de Antibarò: »mittatur ad Assisum pro anima mea tenent indulgentie« (NT, b. 1183, br. 110, 11. VI. 1522); Antonia consorte Antonio Schiavon: »Lasso che sia mandato a Roma e Assisi a prender quelle sante indulgentie per l'anima mia« (NT, b. 1377, reg. II, br. 51, 20. VIII. 1699). Usp. L. Čoralić, *Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću*, 242-243.
- 39 Kada je riječ o legatima u kojima se bilježi više hodočasničkih odredišta vidi, primjerice, Lena Schlavona de Sebenico: »Item mittere debeat ad S. Franciscum de Assisio et Romam« (ASV, NT, b. 585, br. 47, 29. VI. 1463); Roxa uxor Iohannis de Cataro: »Dimitto ducati 12 che una persona vada ad S. Francesco de Assiso e S. Maria de Loreto« (NT, b. 911, br. 599, 3. XII. 1469); Maria uxor Iohannis d'Antivari: »Item uni persone que vadat ad Romam et Assisium ducatos 10. Item dimitto une persone que vadat ad S. Croce ducatos 2« (NT, b. 530, br. 54, 13. VII. 1485); Michael condam Paxe de Tragurio: »Volo mitti ad S. Trinitatem et S. Crucem. Et volo mitti Romam et Assisum et a S. Maria de Loreto« (NT, b. 508, br. 169, 28. VII. 1486); Lucia de Budua: »Mittere a Assisi et a Roma. Mittere ad S. Trinità et S. Laurentio pro anima mea« (NT, b. 408, br. 189, 29. VIII. 1499); Zuanne da Vissa condam Pietro: »Item lasso che sia mandato a Roma, Assisi, a Castello, a S. Lorenzo, alla Trenità, alla Croce andar il perdonanze per l'anima mia con la elemosina consueta« (NT, b. 209, br. 283, 11. IV. 1549; ASD, Cattastico: Testamenti, str. 96-99'); Paolo de Gregorio de Bossina: »et voglio che sia mandato a Roma, Assisi et sotto confession come si consueta« (NT, b. 962, br. 378, 24. III. 1584). Usp. L. Čoralić, *Trogirani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, *Vartal. Časopis za kulturu*, god. III, br. 1-2, Trogir 1994, 61; L. Čoralić, *Manje poznati dalmatinski slikarski umjetnici i majstori u Veneciji od 14. do 18. stoljeća*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 34, Split 1994, 349; L. Čoralić, *Višanin Ivan Petrov – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću*, 117; L. Čoralić, *Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)*, *Povijesni prilozi*, god. 17, Zagreb 1998, 143; L. Čoralić, *Pavao Grgurov iz Kreševa – jedan istaknuti hrvatski trgovac u Mlecima u XVI. stoljeću*, 137.
- 40 Primjerice, Madalena da Brazzo: »Lasso 4 ducati pro una persona che va Asiso« (ASV, NT, b. 911, br. 492, 19. XI. 1451); Nicolaus condam Marci de Veglia: »Item dimitto uni boni persone que ire debeat Assisum ducatos 5« (NT, b. 1136, br. 176, 15. V. 1467); Maria consorte Rado Dalmata: »Item mittat Romam et Assisum personam unam honestam per indulgentia per anima mea« (NT, b. 1339, br. 1, 7. III. 1486).

imenuju više zamjenskih hodočasnika. Tako Zadraniin Martin Jurjev, zapovjednik galije (*comitus gallearum*), osoba znatnih imovinskih mogućnosti, određuje da se za spas njegove duše pošalju tri osobe na hodočašće u Rim i Asiz.⁴¹ Među gospodarski imućniji dio našega iseljeničtva možemo ubrojiti i Šibenčanku Matiju Raduča (*Raduchia*), udovicu Chioggianina Bernarda Voltoline. U svojoj oporuci izrijekom navodi da se njezin šogor Zuanne Antonio treba pobrinuti da se nakon njezine smrti u Asiz uputi čak pet hodočasnika *a tior l'indulgenzia consueta li qual una sara per l'anima mia, l'altra per mio padre, l'altra per mia madre, l'altra per mio marido et l'altro per l'anima del condam mio fiolo Benedetto*.⁴² Sadržajem je nešto posebnija i oporučna želja bračke iseljenice Marije pokojnog Kamila koja određuje da njezin suprug Simon Olivari nakon smrti oporučiteljice odredi hodočasnike u Asiz koji će to franjevačko svetište posjećivati četiri godine zaredom.⁴³

Novčani iznosi najčešća su vrsta legata, odnosno nadoknade koja se iz oporučiteljeve imovine treba isplatiti zamjenskom hodočasniku kao nagrada za obavljeno putovanje (ali i kao nadoknada za troškove puta). Raščlambom većeg broja konkretnih primjera koji se odnose na hodočašće kojemu je jedino odredište Asiz, razvidno je da je najčešća svota iznosila oko 5 do 6 dukata (rjeđe 10 ili 12 dukata)⁴⁴ te se taj podatak u cijelosti poklapa s pokazateljem iznesenim u prethodnoj cjelini. Kada je riječ o slanju hodočasnika u više svetišta (najčešće u Rim i Asiz), novčani iznos je otprilike duplo veći i iznosi oko 10 do 12 dukata.⁴⁵ Na osnovu tih podataka (gotovo istovjetno sadržanih i u prvoj i u drugoj cjelini ove raščlambe) možemo s velikom sigurnošću zaključiti da je cijena hodočašća u Asiz iznosila oko 5 dukata, dok je cijena zamjenskog hodočašćenja koje je uključivalo i Asiz i Rim bila dvostruko veća i iznosila 10 dukata. Stoga, kada u oporučnim iskazima susrećemo često prisutan

41 ASV, NT, b. 959, br. 482, 7. VII. 1500.

42 ASV, NT, b. 1341, reg. II, br. 83, 6. VII. 1575.

43 ASV, NT, b. 265, br. 130, 16. I. 1680.

44 Primjerice, Maria uxor Valentini Sclavoni: »mittere unam personam ad Asisi et dari ducati 5« (ASV, NT, b. 734, br. 172, 31. VI. 1425); Nicolaus condam Marci de Veglia: »Item dimitto uni bone persone que ire debeat Assisum ducatos 5 pro anima mea« (NT, b. 1136, br. 176, 15. V. 1467); Marina uxor Andree de Antibarato: »Dimitto ducati 5 pro mittere Assisum« (NT, b. 956, br. 476, 14. III. 1483); Marcholosa condam Rado de Cattaro: »mandare ad Assisi per ducati sei« (NT, b. 1186, br. 168, 16. I. 1496); Laura condam Natalis de Antibarato: »Item volo quod mittatur ad Assisum pro anima mea ducatos 5« (NT, b. 958, br. 195, 28. VI. 1503).

45 Primjerice, Catarina uxor Luce de Cataro: »mittere unam personam Assisum et Romam et dare ducatos decem« (ASV, NT, b. 1229, br. 169, 28. IX. 1476); Clara uxor Aloisii de Lissa: »Item volo mittatur ad Assisum et Romam et habeat pro sue elemosine ducatorum decem« (NT, b. 377, br. 57, 24. VIII. 1479); Michael condam Georgii de Jadra: »mittere Romam et Assisum per indulgentiam, cui persone dentur ducatos decem« (NT, b. 727, br. 93, 6. X. 1479); Iohannes condam Marci de Antivari: »Dimitto ducatos 10 uni bone persone que vadat in Romam et Assisum« (NT, b. 530, br. 35, 13. VII. 1485); Stephanus de Ragusio: »Dimitto ducati 15 uni qui vadat Assisum et Romam pro anima mea« (NT, b. 877, br. 917, 12. VIII. 1494); Iohannes Grando de Antibarato: »Item dimitto mittere ad Asisum et Romam pro anima mea et qui ire dentur ducatos 10« (NT, b. 202, br. 175, 15. IX. 1508).

izričaj da se zamjenskom hodočasniku za trud i troškove isplati *elemosina consueta* (ili *a cui dare solitum*), iznos na koji je oporučitelj pri tome mislio najvjerojatnije se kretao unutar tih novčanih parametara.⁴⁶

U nekoliko primjera nadoknada za zamjenskog hodočasnika ne iskazuje se izravno u točno određenoj novčanoj svoti. Tako, primjerice, pomorac Nikola Pasopić (*Pasopich*) s otoka Cresa, stanovnik *apresso la Fondamenta di Schiavoni u Castellu*, ostavlja svoju barku sinovima Antunu i Petru, uz uvjet da se nakon njegove smrti izvrši hodočašće u Asiz za spas oporučiteljeve i duše njegove supruge Katarine.⁴⁷ U drugom je primjeru odjeća sredstvo kojime će se namaknuti novac potreban za hodočasničko putovanje zamjenskog hodočasnika. Riječ je o oporuci Marte, supruge šibenskog iseljenika Pavla, služavke u kući Mlečanina Nicoloa Gratianija, koja određuje da se *post mortem meam venditur meas vestas scarsie et cum centuras panni flandrine (!) et mittatur ad Romam et Asisum per anima mea*.⁴⁸

Zaključak

Hodočasnička putovanja možemo ubrojiti među najdugotrajnije oblike iskazivanja pobožnosti među Hrvatima, a radi duboke ukorijenjenosti u vjersku tradiciju našega naroda trajno su mjesto pronašla i u glasovitim stihovima besmrtnoga Dantea. Od srednjega vijeka, pa potom i u svim kasnijim povijesnim etapama, domaća i strana hodočasnička stjecišta živo su mjesto okupljanja, sastajanja, molitve i pokajanja hrvatskih katolika. U ovom prilogu, koji je samo jedan mali segment iz podacima prebogate povijesti hrvatskih hodočašća, središnja tema istraživanja nisu bila hodočašća s hrvatskoga prostora, već ona koja su osobno i svojim oporučnim legatima iskazivali hrvatski iseljenici nastanjeni u Mlecima. Obradeno je dugo vremensko razdoblje od 15. do 18. stoljeća, pri čemu je za ovo istraživanje kao središnje odredište hodočasničkih putovanja izdvojeno franjevačko svetište u Asizu. U radu je uporabljeno oko sto oporuka hrvatskih iseljenika u Mlecima, što je više nego dovoljan uzorak za iznošenje određenih zaključaka u svezi navedene istraživačke problematike. Iz njihovih oporuka saznajemo da je spomen Asiza kao hodočasničkog odredišta najviše prisutan u doba najučestalijih hrvatskih migracija u grad na lagunama (od sredine

46 Primjerice, Georgius de Jadra: »mittere unam personam ad Assisum cum elemosina consueta« (ASV, NT, b. 887, br. 54, 20. II. 1515); Rosa Camupho condam Antonii condam Nicolai de Ragusio: «sic mittatur aliquis ad Asisi ad recuperare illustrissime devotissime indulgentie, cui dimitto de bonis meis elemosina consueta» (NT, b. 1352, br. 137, 14. VII. 1530); Zuanne da Vissa: «Item lasso sia mandato a Roma, Assisi, a Castello, a S. Lorenzo, alla Trenità, alla Croce andar il perdonanze per l'anima mia con la elemosina consueta» (NT, b. 209, br. 283, 11. IV. 1549); Lucia de Budua: «mittere ad Assisi et a Roma una persona cui dare solitum» (NT, b. 408, br. 189, 29. VIII. 1499).

47 ASV, NT, b. 692, br. 337, 27. VII. 1647.

48 ASV, NT, b. 68, br. 222, 25. VII. vjerojatno 1483. godine.

15. stoljeća do sredine 16. stoljeća), otkrivamo podrijetlo useljenika (prevaga Bokelja i Dalmatinaca), njihova zanimanja (od trgovaca i poduzetnika do obrtnika, mornara i kućne posluge), društveni status (pučani i plemići), gospodarske mogućnosti, ali i oblike povezanosti s ostalim pripadnicima hrvatske dijaspore u Mlecima te tamošnjom njihovom središnjom bratimskom udrugom Sv. Jurja i Tripuna. Oporučni legati hrvatskih iseljenika koji se odnose na hodočašće u Asiz svakako su i sastavni dio njihovog vjerskog svakodnevlja, ali i posvjedočenje pune integriranosti i prilagodbe novoj sredini. Raščlamba konkretnih navoda koji se odnose na hodočašća u Asiz otkrivaju nam da je najčešće riječ o imenovanju zamjenskih hodočasnika koji će – uz određenu novčanu nadoknadu – nakon oporučiteljeve smrti posjetiti rodni grad Sv. Franje. Hodočašće u Asiz katkada se planira samostalno (Asiz kao jedino odredište), ali je vrlo često ono uklopljeno u putovanje koje zahvaća i Rim i (ili) Loreto. Svi nam ovi podatci, raščlanjeni i prezentirani kroz konkretne primjere iz dokumenata, potvrđuju značaj asiškog hodočasničkog središta za vjerski život iseljenih Hrvata te – jednako tako – pružaju novo zanimljivo posvjedočenje o isprepletenosti, prožetosti i umreženosti krajeva i gradova s obje strane jadranske obale.

SUMMARY

Destination Assisi: Pilgrimages in the Testaments of Croatian Immigrants in Venice

Croatian community in Venice had been one of the largest and socially most prominent immigrant ethnic groups in that area for centuries, and especially in the times when Venice ruled over the largest portion of eastern Adriatic coast. Croatian presence in Venice had been felt since the earliest centuries of cross-Adriatic connections and interlinks. Croats formed a recognizable community that was both very adaptive and well organized and which contributed to Venice's multiethnic character of the time. The Croats' inclusion in the new environment was undoubtedly confirmed by their religious life and piety. It was pilgrimages, this strong and ubiquitous form of reverence, that made Croatian immigrants undistinguishable from other inhabitants of Venice (or of any other Catholic city in Europe) nor from the dwellers of their home land.

Based on information contained in testaments (preserved in Venice State Archives), and tracing the mentions of Assisi as a pilgrimage destination, the first part of the paper brings a summary of general information on Croatian immigrants to Venice who noted Assisi as the goal of pilgrimage in their last wills (social and professional structure of the immigrant community, time span over which pilgrimages to Assisi were mentioned and how frequently, data on prominent Croatian testament writers who noted Assisi pilgrimages, etc.). The research contained in the second part of the paper is focused on specific examples of Assisi pilgrimages. Special attention is paid to naming the pilgrims and presenting their social structure, to the types of bequests that were intended to cover pilgrimage costs, as well as to reasons why Croatian will writers included those types of clauses in their testaments.

Finally, the paper aims to indicate the importance of Assisi as a pilgrimage destination for Croats, as well as to present a lesser known and a not completely investigated component of Croatian community's history in Venice.